

Petro Hawryłyshyn

Przykarpacki Uniwersytet Narodowy
im. Wasyła Stefanyka, Iwano-Frankiowsk

Nestor Machno na ziemi stanisławowskiej

Słowa kluczowe

anarchizm, Nestor Machno, Stanisławów, granica, Galicja, Polska, Rumunia

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony biografii i działalności Nestora Machny w województwie stanisławowskim w 1922 r. Dokumenty przedstawiające mało znane i nieznane wcześniej fakty znalezione w Archiwum Państwowym Obwodu Iwanofrankiowskiego na Ukrainie pozwoliły uzupełnić luki dotyczące pierwszych tygodni pobytu słynnego anarchisty w II Rzeczypospolitej. Pod presją okoliczności Machno został zmuszony do nielegalnego przekroczenia granicy rumuńsko-polskiej w nocy z 10 na 11 kwietnia wraz z żoną Galiną Kuźmenko i współpracownikami, uciekając i stwarzając sobie w ten sposób szansę na dalsze działania. W Stanisławowie przebywał kilka tygodni, został tam oskarżony o eksterminację Polaków. Z tego ośrodka wojewódzkiego Machno trafił do obozu w Strzałkowie. W analizie postaci uwzględniono tło historyczne, w tym kontekst wydarzeń po I wojnie światowej.

Nestor Machno. Zdjęcie wykonane najprawdopodobniej w 1921 r. w obozie dla internowanych w Rumunii. Źródło: zbiory autora

Dla niezależnej Ukrainy Nestor Machno jest postacią niewygodną. Nadzwyczaj trudno jest wykreować go na bohatera narodowego. Nie da się jednak zaprzeczyć, że bez tej charyzmatycznej postaci historia Ukrainy mogła potoczyć się zupełnie inaczej i zdecydowanie nie tak, jak to sobie dziś wyobrażamy. W opracowaniach historycznych dotyczących Machny, autorstwa takich historyków, jak W. Volkowynsky¹, M. Przyborowski i D. Wierchoś² oraz A. Skyrda³, nie ma informacji o jego pobycie na ziemi stanisławowskiej. Po raz pierwszy wątek ten pojawił się w pracach dziennikarza Mykoły Krykoniuka⁴ i krajoznawcy Mychajła Hołowatego⁵ z Iwano-Frankiwska. Ze strony polskich badaczy jedynie S. Łubieński wspominał

w swojej książce o tym, iż po przekroczeniu przez Machnę granicy polskiej, miał on się znaleźć w stanisławowskim więzieniu (co nie jest prawdą)⁶. Odnalezione materiały archiwalne w Archiwum Państwowym Obwodu Iwanofrankiwskiego, niewykorzystywane dotąd

¹ В. Волковинский, *Махно и его крах*, Москва 1991.

² M. Przyborowski, D. Wierchoś, *Machno w Polsce*, Poznań 2012.

³ А. Скирда, *Нестор Махно: казак свободы (1888–1934). Гражданская война и борьба за вольные советы в Украине 1917–1921*, Париж 2001.

⁴ М. Криконюк, *Гуляв «Батько» і в нашому краї...*, "Прикарпатська правда" 1997, № 6, s. 3.

⁵ М. Головатий, *Як Нестор Махно хотів стати жителем Станиславова* http://ifoonsku.ucoz.ua/news/jak_nestor_makhno_khotiv_staty_zhitelem_stanislavova/2014-06-15-3450 [dostęp: 13.01.2021].

⁶ С. Лубенський, *Степовий пірат*, Чернівці 2015, s. 143.

przez naukowców, rzucają nowe światło na historię Nestora Machny i jego pobyt w Stanisławowie wiosną 1922 roku.

Z życiem Machny związanych jest wiele mitów i legend. Człowiek, który miał się stać w przyszłości symbolem anarchizmu przyszedł na świat 8 listopada (26 października wg kalendarza juliańskiego) 1888 roku w miejscowości Hulajpole w guberni jekaterynosławskiej (dziś obwód zaporoski)⁷. Niemal równo 29 lat później w Rosji wybuchła rewolucja październikowa. Zgodnie z legendą, w czasie gdy udzielano mu chrztu świętego, od świecy zapaliły się szaty kapłana, co przez miejscowych zostało odebrane jako dowód na to, że na świat przyszedł wyjątkowy bezbożnik⁸.

Ojciec Nestora – Iwan Michno – był woźnicą w miejscowych zakładach sprzętu rolniczego, prowadzonych przez niemieckiego Żyda Borysa Kenera. Osierocił Nestora, gdy chłopiec miał 11 miesięcy. Matka, Jewdokija z domu Perederyj, została w nędzy z pięcioma synami: Karpem, Sawą, Grigorijem, Omelianem i najmłodszym Nestorem.

Po latach Nestor wspominał: „W 8 roku życia matka oddała mnie do dwuklasowej szkoły początkowej w Hulajpolu. Uczyłem się dobrze i szkolną wiedzę zdobywałem łatwo. Zimą uczyłem się, a latem szedłem do bogatych gospodarzy pasać owce lub cielęta. W czasie młócki poganiałem woły w kieratach, dostając 25 kopiejek dziennie”⁹. Figurował w dokumentach jako Michno, ale wykorzystał bałagan w administracji i przybrał sobie nazwisko Machno, jakie nosili dwaj jego wujowie. Dziadek miał na nazwisko Michneńko. Historycy przypuszczają, że dzieci celowo zmieniły nazwisko, aby odciąć się nędznej przeszłości, gdy jako wolni chłopci po reformie 1861 roku przenieśli się do Hulajpola¹⁰.

W fabryce Kenera, przy wsparciu właściciela, powstało kółko teatralne, gdzie występował również Nestor. Wystawiono fragment *Tarasa Bulby* Gogola, przedstawiając walkę Kozaków z polskimi magnatami. W rzeczywistości kółko teatralne było przykrywką dla organizacji anarchistycznej Związku Biednych Chłopów, składającej się z biedniejszych robotników i chłopów. Celem anarchizmu była

⁷ В. Волковинський, *Батько Махно*, Київ 1992, s. 5.

⁸ Ibidem, s. 5.

⁹ В. Волковинський, *Махно и его крах*, op. cit., s. 13.

¹⁰ С. Лубенський, op. cit., s. 21–22.

wolna organizacja społeczeństwa z instytucjami obywatelskiego samorządu, które obchodziłoby się bez władzy człowieka nad człowiekiem. Młodego Machnę porwały te idee i zaczął brać czynny udział w ekspropriacji (grabieży) miejscowych bogaczy. Wskutek tego 27 sierpnia 1908 roku został wraz z 14 anarchistami aresztowany. Zachował się policyjny opis aresztowanego: „Wzrost 2 arszyny i 4 werški [około 160 cm – PH], twarz czysta, oczy kare, czoło zwyczajne, włosy ciemnoblonde, znaki szczególne – na lewym policzku koło oka zagłębienie. Zachowanie – okropne”¹¹.

W latach 1911–1917 Machno odsiedział wyrok w słynnym więzieniu na Butyrkach w Moskwie. Tutaj ukończył swego rodzaju uniwersytet – czytał dużo literatury politycznej i pięknej, kontaktował się z nieformalnym przywódcą butyryjskich Ukraińców Petrem Arszynowem – anarchistą, robotnikiem z Jekaterynosławia (dziś Dnipro), który przez pewien czas mieszkał we Francji i Austro-Węgrzech, został tam przez austriacką policję aresztowany w czasie przerzutu przez granicę do Rosji broni i literatury rewolucyjnej¹².

Arszynowa przekazano władzom rosyjskim i nic dziwnego, że został nauczycielem młodego Machny. Uwięziony wraz z nim Dmytro Piweń pisał w jednym z listów, że Machno chodził po celi bez przerwy powtarzając: „Będę wielkim człowiekiem”, stąd współwięźniowie nadali mu ironiczny pseudonim „Skromny”¹³. Ukraińcy w tym więzieniu rozmawiali między sobą po rosyjsku. Ruch anarchistyczny rozwijał się przeważnie w zrusyfikowanych centrach przemysłowych – Odessie, Charkowie, Jekaterynosławiu. Mówienie po ukraińsku oznaczało podkreślanie swej prowincjonalności. Rewolucjoniści dążyli do internacjonalizmu i dlatego szybko rusyfikowali się, nie rzekali się jednak swej narodowości¹⁴.

Rujnująca rosyjskie imperium I wojna światowa i narastający chaos doprowadziły do rewolucji lutowej, która otworzyła drzwi więzień. Machno został zwolniony 15 marca – w dniu abdykacji cara Mikołaja II¹⁵. Opuścił więzienie z głębokim przekonaniem, że „wolność, wolna praca, równość i solidarność zwyciężą niewolę ciemię-

¹¹ Ibidem, s. 28.

¹² В. Волковинский, *Махно и его крах*, op. cit., s. 25–27.

¹³ Ibidem, s. 27–28.

¹⁴ С. Лубенський, op. cit., s. 31.

¹⁵ Н. Махно, *Воспоминания. Книга 1*, Париж 1929, s. 8.

żącego państwa i kapitału”¹⁶. Prowadziła go egzaltacja i prawie fanatyczna wiara we własne przekonania.

Światem kierują idee – twierdzą filozofowie, zastrzegając, że należy podchodzić do nich ostrożnie. Powróciwszy do rodzinnego Hulajpola, Machno wcielił anarchizm w życie – nawołując lokalne społeczeństwo do przejęcia władzy, został przywódcą wiejskiego stowarzyszenia, komitetu ziemiańskiego, związków zawodowych stolarzy, metalowców i kasy chorych. Wkrótce utrwalił swoją reputację człowieka niebojącego się ani Boga, ani czarta. Związki zawodowe prosiły go o pośrednictwo w rozmowach z pracodawcami o podwyższenie płacy o 100%. Działał zdecydowanie. Gdy pracodawcy zgadzali się najwyżej na 40% podwyżki, Machno składał propozycję „nie do odrzucenia”, mówiąc: „Nie chcecie realizować naszych próśb? Nie trzeba. Posiedzenie ogłaszam za zamknięte. A dla was, panowie, słupów telegraficznych i tak wystarczy” – i wychodził. Przestraszeni przedsiębiorcy doganiali go i zgadzali się na żądania strajkujących¹⁷.

Nad hasłem „Ziemia – chłopom, fabryki – robotnikom, władza – radom!” on, w odróżnieniu od innych sił politycznych, długo się nie zastanawiał. W połowie sierpnia 1917 roku zapraszał lokalnych właścicieli ziemskich i odbierał im dokumenty własności ziemi. Konfiskował ziemię i sprzęty rolnicze zgodnie z decyzją społecznego komitetu. Każdy wieśniak otrzymywał jednakową działkę ziemi, jedną lub dwie krowy, zależnie od wielkości rodziny. Takież działki otrzymali też dawni właściciele ziemscy. Dla możnych zaczął się straszny okres rewolucji. Jedna sprawa – deklarowane poparcie rewolucji, a zupełnie inna – podporządkowanie się nowym zasadom.

Konfiskatą majątków zajmowała się Czarna Gwardia, złożona z hulajpolskich wieśniaków i rewolucjonistów. Wielu właścicieli stawiało opór, przywołując na pomoc wojsko. Spisek Kornułowa był wspaniałym pretekstem do objęcia władzy w Hulajpolu – powstał tu Komitet Obrony Rewolucji z Machną na czele. Rejonowy zjazd we wrześniu 1917 roku postanowił nie podporządkowywać się decyzjom Rządu Tymczasowego i Centralnej Rady. Region pozostał poza wszelką władzą – właściciele ziemscy przestali stawiać opór i uciekli w spokojniejsze okolice. Idealny świat Machny miał obchodzić

¹⁶ С. Лубенський, *op. cit.*, s. 31.

¹⁷ *Ibidem*, s. 33–34.

się bez pieniędzy – wolni ludzie swoimi wyrobami i płodami mieli płacić za inne towary. W praktyce jednak nie wszyscy chcieli takiej wymiany. Niektóre towary nie miały zbytu. Ludzie nie mogli w żaden sposób zrozumieć, że pieniądze są symbolem ucisku. Wobec tego machnowcy zdecydowali się na pozostawienie pieniędzy, zanim utrwalał swą władzę. Postanowiono nadać im niepowtarzalny wygląd, stawiając na banknotach pieczęcie z napisem: „1 Rew. Armia Ukrainy Machno” i dodając nominał. Na niektórych banknotach dodawano krótkie rymowane hasła w stylu: „Hop, kumie, nie martw się. Machno forszę ma”, „Nasze nie gorsze od waszych”, „Kto nie chce forsy brać, temu będziemy dupę prać”.

Natarcie wojsk niemiecko-austro-węgierskich w marcu 1918 roku (po podpisaniu pokoju w Brześciu) zmusiło Machnę do opuszczenia Ukrainy. Przez pewien czas przebywał on w Taganrogu, Astrachaniu, Saratowie i Moskwie, gdzie spotkał się z Leninem¹⁸. Latem 1918 roku wrócił na Ukrainę, wznowił walkę przeciwko wojskom niemiecko-austro-węgierskim i armii hetmana Skoropadskiego. W połowie grudnia 1918 roku doszło do spotkania Machny z przedstawicielami Dyktoriatu Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL). Jego stosunek do władz URL był jednoznacznie negatywny, bowiem uważał ich za spadkobierców Centralnej Rady, która zaprosiła na Ukrainę austro-niemieckie wojska. W tym samym miesiącu powstańcze oddziały Machny wyparły oddziały Petlury z Jekaterynosławia i zajęły miasto. Już 31 grudnia oddziały Armii URL dowodzone przez Samokisza miasto oswobodziły.

W styczniu 1919 roku Machno rozpoczął walkę przeciwko wojskom Denikina i Ententy. Zgodnie z umową z bolszewikami powstańcza armia Machny weszła w skład ukraińskiej armii sowieckiej i z czasem otrzymała nazwę 3. Brygady 1. Zadnieprzańskiej Dywizji (dowodził nią Pawło Dybenko). W jej skład wchodziły również oddziały atamana Grigoriewa pod nazwą 1. Brygady 1. Zadnieprzańskiej Dywizji. Grigoriew i Machno otrzymali stopnie kombrigów Armii Czerwonej¹⁹.

Próba bolszewików, by wcielić politykę „wojennego komunizmu”, wprowadzić kontyngenty i na siłę utworzyć kołchozy i komitety biedoty wywołała sprzeciw ukraińskich chłopów. Dopro-

¹⁸ Н. Махно, *Воспоминания. Книга 2–3*, Париж 1936–1937, s. 126–135.

¹⁹ В. Волковинский, *Махно и его крах*, op. cit., s. 68–72.

wadziło to do nastrojów antybolszewickich w wojskach Machny. W czerwcu 1919 roku uzbrojona we włoskie karabiny bez naboży brygada Machny w czasie ataku wojsk Denikina doznała dotkliwej porażki. Władze bolszewickie obwiniły powstańców o przerwanie frontu i ogłosiły Machnę za „wyjętego spod prawa”, mimo tego, że nawet będąc na tyłach wojsk Denikina kontynuował walkę z białymi. Na początku września Machno zakończył tworzenie własnego wojska. Oddziały partyzanckie zreorganizowano w „Rewolucyjną powstańczą armię Ukrainy (Machnowców)”. Armia liczyła wówczas około 60 tys. żołnierzy.

Oddziały powstańcze w różnych okresach zdobywały Jekaterynosław, Hulajpole, Aleksandrowsk, Mariupol, Nikopol, Melitopol, Berdiansk, niszczyły zaplecze wojsk Denikina, ściągając na siebie znaczną część jego sił w czasie natarcia na Moskwę. Dało to możliwość bolszewikom utrzymać się przy władzy. Po roku, w czasie natarcia wojsk gen. Wrangla we wrześniu–październiku 1920 roku, Machno znów zbliżył się z bolszewikami. 2 października 1920 roku „Bałko”²⁰ podpisał w Starobielsku wojskowo-polityczną umowę z dowódcą Południowego Frontu Michaiłem Frunze. W czasie perekopsko-czongarskiej operacji czerwonych Machno jako pierwszy sforsował Siwasz i dostał się na tyły białych, co przesądziło o ich dalszym losie. Jednak zaraz po zajęciu Krymu i rozgromieniu wojsk Wrangla Frunze naruszył podpisaną umowę i rozpoczął okrażenie oraz totalne niszczenie oddziałów powstańczych. W tym czasie zginęła najbardziej waleczna część wojsk Machny. Jedynie kilku sotniom powstańców udało się wyrwać z Krymu i opowiedzieć reszcie o zdradzie bolszewików. Walka wojsk Machny z bolszewikami trwała do końca 1921 roku. Stopniowo tracił poparcie chłopstwa.

28 sierpnia 1921 roku Nestor Machno został ranny po raz trzeci. Z 77 żołnierzami, którzy ocalili z jego oddziału, przekroczył granicę z Rumunią²¹. Na rumuńskim brzegu Dniestru zostali internowani. Władze w Bukareszcie przestrzegały maksymy „wrogowie naszych wrogów są naszymi przyjaciółmi”, więc odnoszono się do nich dobrze. Przez granicę do Rumunii przedostawały się kolejne oddziały

²⁰ W tradycji kozackiej zwrot ten wykorzystywany jest dla podkreślenia roli przywódczej oraz szacunku wobec osoby, względem której określenia tego się używa.

²¹ Ibidem, s. 216–217.

machnowców i poszczególni powstańcy. Ogółem na terenie Rumunii pojawiło się około 800 dawnych powstańców. Starali się oni przystosować do nowych realiów. Największy problem mieli z pieniędzmi. Opowieści o nagrabanym przez Machnę bogactwie były jedynie chwytem propagandowym bolszewików. Nestor zmuszony był iść do pracy w tartaku. Wkrótce dano mu do zrozumienia, że jego dalszy pobyt w Rumunii nie jest mile widziany. Kraj ten nie chciał psuć sobie stosunków z bolszewicką Rosją. Na początku kwietnia 1922 roku internowani powstańcy uciekli z obozu i tajnie spotykali się w Bukareszcie ze swym dowódcą, po czym 5 kwietnia wyjechali wynajętym autem. Po pierwszych 100 kilometrach, porzucając samochód, pieszo udali się do granicy rumuńsko-polskiej. Grupa składała się z Nestora Machny, jego żony, 8 oficerów, 7 podoficerów i szeregowych²².

Po dotarciu nad granicę, grupa podzieliła się na dwie części. Nocą z 10 na 11 kwietnia, pomiędzy godziną 3.00 a 4.00 w nocy wszyscy nielegalnie przekroczyli granicę polsko-rumuńską w okolicy Śniatynia w województwie stanisławowskim, z tym że Machno, jego żona i adiutant pokonali rzekę Prut mostem kolejowym, a pozostali, idąc wzdłuż Prutu znajdującym się dalej mostem drogowym. Po znalezieniu się na terytorium Polski grupa pierwsza przemieszczała się wzdłuż nasypu kolejowego w kierunku Śniatynia, a grupa druga równolegle, wzdłuż rzeki Prut. Omijając znajdujące się po drodze miejscowości wszyscy dotarli do Karłowa (obecnie Prutiwka). Wspólny marsz kontynuowano aż do miejscowości Tułakowa, gdzie poproszono miejscowego wójta o nocleg. Ten zawiadomił o przybyściach miejscowy posterunek Policji Państwowej, w wyniku czegoś cała grupa została zatrzymana²³.

Zgodnie z zachowanym wykazem z 11 kwietnia 1922 roku w grupie zatrzymanych uchodźców, która przekroczyła nielegalnie granicę znajdowały się następujące osoby:

1. Machno Nestor – generał,
2. Machno Helena – żona generała,
3. Domaschenko Jakób – porucznik,
4. Dąbrowski Iwan – adiutant generała,

²² Державний архів Івано-Франківської області (dalej: ДАІФО), ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 55.

²³ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 55 зв.

5. Zajec Wasyl – podporucznik,
6. Chmara Iwan – porucznik,
7. Syrgejenko Grygoryj – podporucznik,
8. Charłamow Wasyl – podporucznik,
9. Buryma Jefin – podporucznik,
10. Smalak Maksym – podporucznik,
11. Morozenko Teodor – chorąży,
12. Krawczenko Konstantyn – podchorąży,
13. Wasylenko Płaton – sierżant,
14. Krasnowolski Adolf – sierżant,
15. Wołsan Antoni – szeregowiec,
16. Worobec Fedor – szeregowiec,
17. Kuhut Hnat – szeregowiec²⁴.

Początkowo, zgodnie z decyzją starosty śniatyńskiego podjęto próbę wydalenia zbiegów na terytorium państwa, z którego przybyli. Problemem był jednak fakt, iż strona rumuńska odmówiła ich przyjęcia. Po kilku dniach, na podstawie wskazówki wojewody stanisławowskiego E. Jurystowskiego grupę Machny przewieziono do Stanisławowa. Tu ulokowano ich w hotelu „Bristol”, należącym do Żyda Hübnera (obecnie na miejscu hotelu „Bristol” znajduje się akademik przy ul. Łesi Ukrainki 2-4). W międzyczasie Machno poprosił o powiadomienie Ukraińskiego Czerwonego Krzyża o swojej obecności w Stanisławowie i udzieleniu mu pomocy²⁵.

13 maja dowódca batalionu granicznego polskiej Straży Granicznej kpt. Heber musiał tłumaczyć się z zaistniałej sytuacji, bowiem zgodnie z wyjaśnieniami złożonymi przez Nestora Machnę i jego towarzyszy, nie byli oni podczas całego procesu przekraczania granicy przez nikogo kontrolowani czy dostrzeżeni. W piśmie kpt. Hebera do Starostwa w Śniatyniu przeczytać można m.in.:

W odpowiedzi na tamt[ejsze] pismo L: 196/pr. Z dnia 9. maja 1922 wyjaśniam, że odpowiedź moją L: 697/T./22/Adj. z dnia 5. maja 1922 należało w ten sposób rozumieć, że do tut[ejszego] Dowództwa nie nadszedł żaden raport od podległych mi kompanji w sprawie przejścia granicy przez Atamana Machnę z towarzyszami.

Co się zaś tyczy dochodzeń w sprawie przejścia tegoż przez granicę i to bez przeszkód ze strony tut[ejszej] Straży Granicznej to tych nie

²⁴ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 57.

²⁵ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 37 зб.

zarządziłem, gdyż nie mając jak wyżej wspomniałem żadnych raportów o tem nie miałem pewności czy rzeczywiście wspomniani przeszli granicę na podległym mi odcinku, a jeżeli tak to musieli przejść niespostrzeżeni przez Straż Graniczną. W obu więc wypadkach zarządzenie dochodzeń skazane byłoby na niepowodzenie. Nawet gdybym przypuścił, że przekupiony posterunek graniczny przepuścił Atamana Machnę wraz z towarzyszami przez granicę to i wówczas dochodzenia nie wydałyby pomyślnego wyniku, chyba, że sam Ataman Machno lub jego towarzysze zdradzą żołnierza lub przynajmniej wskażą miejsce w którym przeszli granicę, a z tymi nie miałem przecież najmniejszej styczności.

Sądzę, że władza która zajęła się Atamanem Machną i jego towarzyszami i spisywała z nimi protokoły, powinna mi była udzielić do wiadomości, w jaki sposób, w którym miejscu przeszli granicę i czy w ogóle natknęli się na posterunek graniczny a wówczas dochodzenia przeze mnie nakazane mogłyby wydać rezultat dodatni.

Zaznaczam równocześnie, że por. Tucholski wysłany w swoim czasie w moim imieniu do Pana Starosty w dniu 12 kwietnia br. meldował mi po powrocie, że przedmiotem rozmowy w Starostwie – była możliwość przejścia a nie fakt przejścia granicy przez Atamana Machnę z towarzyszami. Zarazem upraszam uprzejmie Pana Starostę by pouczył odnośnego referenta, że na przyszłość w podobnych wypadkach, dla dobra służby i by móc złemu zaradzić powiadamiał zawsze tutaj[ej] Dowództwo²⁶.

Kolejny zachowany dokument zdaje się przeczyć twierdzeniom kpt. Hebera, bowiem 18 maja starosta powiatowy w Śniatyniu przesłał następujące wyjaśnienia dotyczące tej sytuacji do Urzędu Wojewódzkiego w Stanisławowie:

W ślad za tutaj[ej] relacją z 9 maja 1922 r. L: 196/pr. przedkładał w załączeniu odpis odpowiedzi Dowództwa Baonu Celnego, przyczem donoszę w interesie prawdy, że z wydelegowanym do mnie przez Dowództwo Baonu por. Tucholskim omawiałem szczegółowo fakt przejścia granicy przez Machnę przyczem wspólnie przeglądaliśmy całą zawartość torby Machny tu zdeponowanej. Prosiłem też wówczas por. Tucholskiego, aby Dowództwo wydało z powodu tego faktu odpowiednie zarządzenia²⁷.

²⁶ ДАИФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 61, 61 зв.

²⁷ ДАИФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 62.

Hotel „Bristol” w Stanisławowie, gdzie mieszkali machnowcy w 1922 r. (pocztówka austriacka). Źródło: zbiory autora

W Stanisławowie machnowcy byli pod stałym nadzorem policji, jak i wywiadowców cywilnych. Na dzień 19 kwietnia datowane jest pismo starosty stanisławowskiego:

(...) iż w myśl zasady rozporządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 18 lutego 1922, №: T.B.B. 649 (okólnik №: 5), zaintrygowanego Panu Staroście tu[ejszym] reskryptem z dnia 18 lutego 1922, L: 126/Taj. pobyt tego rodzaju osób na terytorium Województwa Stanisławowskiego jest niedozwolony, – polecam Panu Staroście wydać natychmiast orzeczenie co do internowania wymienionych w obozie w Strzałkowie (Województwo Pomorskie) oraz mając na uwadze wyższe względy państwowe – dopilnować należy ażeby orzeczenie to zostało bezzwłocznie wykonane. O ścisłym wykonaniu niniejszego reskryptu należy mi donieść w terminie 3-dniowym²⁸.

O pobycie w Stanisławowie Nestora Machny poinformowała miejscowa gazeta „Kurjer Stanisławowski” 23 kwietnia 1922 roku, podając następującą informację:

Oslawiony watażka Machno, znany z walk partyzanckich z bolszewikami na Ukrainie, przytransportowany został ze Śniatyna do Stanisławowa, gdzie bawił od kilku dni wraz z żoną i wiernymi towarzyszami.

²⁸ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 28.

Stąd odstawiony zostanie z całym swym otoczeniem pod eskortą Pol. Państw. do obozu internowanych w Strzałkowie. W Strzałkowie zgłosiło się kilkanaście osób do Ekspozytury śledczej P. P., obwiniając Machna o rozmaite rabunki i morderstwa²⁹.

Jednak coś poszło nie tak – Machno po 3 dniach nadal pozostawał w Stanisławowie. Zachowało się jego podanie do starostwa z dnia 23 kwietnia 1922 roku:

Będąc w królestwie rumuńskim nie byłem internowany, lecz odwrotnie, pozwolono mi mieć 6 towarzyszy. Mam zaszczyt prosić w imieniu własnym, grupy moich oficerów i kozaków o pozwolenie mi z tymi ludźmi osiedlić się we Lwowie, lub w innym mieście Polski, jako pokojowym obywatelom i robotnikom. Wśród moich ludzi jest wielu fachowców, którzy zawsze znajdują pracę w wyuczonym zawodzie. W razie ostateczności – skoro nie można zwolnić ich wszystkich z internowania, proszę zwolnić mnie z żoną, Iwana Dombrowskiego, Iwana Chmarę, Jakowa Domaszenkę, Hryćka Sergijenkę, Wasyla Zajca, Juchyma Burymę i Adolfa Krasnowolskiego. Mam nadzieję na pomyślne rozpatrzenie mojej prośby³⁰.

Prawdopodobnie dlatego, że do policji nadeszła skarga na Machnę od miejscowych obywateli F. Durasiewicza, R. Durasiewicza i B. Zawiesa, iż „na Ukrainie kazał wystrzelać większą ilość Polaków i Żydów, w [tym] między innymi ojca Zawiesa”, tą skargą zajął się śledczy³¹. Zachowało się podanie prokuratora Sądu Okręgowego w Stanisławowie do starosty stanisławowskiego, w którym twierdzi, że skargi nie znalazły potwierdzenia i dlatego dalszy los Machny leży w kompetencji władzy. Stąd możemy przypuszczać, że Machno przebywał w Stanisławowie aż do maja 1922 roku, gdy odtransportowano go stąd do Strzałkowa. Potwierdza to następny list do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z 17 maja 1922 roku: „Przedkładam, w ślad sprawozdania z 29.04.1922 l. 4043/pr. – rachunek kosztów utrzymania gen. Nestora Machny wraz z 16 towarzyszami wynoszący łączną sumę 93320 MK. z prośbą o spieszne zarzą-

²⁹ *Machno w Stanisławowie*, „Kurjer Stanisławowski” 1922, nr 1658, s. 5.

³⁰ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, сир. 110, арк. 29, 29 зб.

³¹ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, сир. 110, арк. 55 зб.

Machnowcy w obozie w Strzałkowie. Drugi z prawej w pierwszym rzędzie Nestor Machno, po jego prawej stronie żona Galina Kuźmenko, 1922 r. Źródło: zbiory autora

dzenie zwrotu tej kwoty, którą czasowo wydatkowałem z policyjnego funduszu dyspozycyjnego”³².

W okresie maj–lipiec 1922 roku prowadzona była dalsza korespondencja władz policyjnych ze Stanisławowa z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, dotycząca zwrotu kosztów poniesionych z tytułu utrzymania Machny i jego towarzyszy w Stanisławowie³³. Następne pismo w powyższej sprawie do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie datowane jest na 10 lipca i przeczytać w nim można następujące informacje:

Przedkładam z powrotem z usilną prośbą o wzięcie pod życzliwą rozważę mojego sprawozdania z 17/5.1922 l. 4619 w sprawie zwrotu policyjnemu funduszowi dyspozycyjnemu kwoty 93 320 MK, wydatkowanej na utrzymanie generała ukr[aińskiego] Machny i tow[arzyszy] – pokrycie bowiem powyższego wydatku ze szczupłego policyjnego funduszu dyspozycyjnego zmniejszyły do minimum wspomniany fundusz...³⁴.

³² ДАІФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 59.

³³ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 59–60, 60 зб.

³⁴ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, стр. 110, арк. 60.

W wyniku tego w lipcu 1922 roku, z polecenia ministra spraw wewnętrznych do Stanisławowa „została przekazana suma 100 000 marek na zasilenie funduszu dyspozycyjnego Pana Wojewody wobec wydatkowania z tego funduszu na utrzymanie generała ukraińskiego Machny” i jeszcze 16 osób³⁵.

Jesienią 1923 roku Machno i jego żona, również jego towarzysze Iwan Chmara, Jaków Domaszenko zostali aresztowani. Nestorowi Machnie inkryminowano, że przez Galinę Kuźmenko podtrzymuje kontakt z sowiecką misją dyplomatyczną w Warszawie, gdzie prowadzi rozmowy o przygotowaniu powstania we Wschodniej Galicji i przyłączeniu jej do Sowieckiej Ukrainy. Zarzuty nie potwierdziły się i sąd zrehabilitował Machnę i jego towarzyszy. W 1924 roku Machno z żoną i córką Ołeną, która urodziła się w Polsce, przeniósł się do Francji. Tu umarł w biedzie na gruźlicę w 1934 roku.

Machno był niewątpliwie człowiekiem czynu. Nie był teoretykiem anarchizmu, ale jego praktykiem, który wprowadzał w życie ten eksperyment na szeroką skalę. Bolszewicy wrogowie „Ba'tki” zginęli później z rąk katów. Jak wiadomo – „rewolucja pożera swoje dzieci”. Pawło Dybenko, zajmujący wysokie stanowiska w Armii Czerwonej, został oskarżony o antysowiecki spisek i rozstrzelany. Michaił Frunze zmarł po rutynowej operacji żołądka w 1925 roku. Powiadają, że Stalin „przyłożył do tego rękę”, nalegając na zabieg chirurgiczny w tym dość prostym przypadku, przejawiając w taki sposób „opiekę” partii nad swym bohaterem. Lew Trocki przeżył najdłużej, dzięki wydaleniu ze Związku Sowieckiego w 1929 roku. W 1940 roku w Meksyku został jednak zamordowany toporkiem do lodu przez agenta NKWD.

Biali dowódcy przeważnie umierali jednak na emigracji śmiercią naturalną. Anton Denikin mieszkał kolejno w Serbii, Anglii, Belgii, na Węgrzech i we Francji. Tu przeżył wojnę i zmarł w USA w 1947 roku. Inny generał, Piotr Wrangel, który na emigracji stanął na czele Rosyjskiego Ogólnowojskowego Zjednoczenia, zmarł na gruźlicę w 1928 roku w Brukseli. Nestor Machno, będąc symbolem światowego ruchu anarchistycznego, nie stał się niestety bohaterskim symbolem narodu Ukrainy, z którego się wywodził.

Petro Hawryłyszyn

³⁵ ДАИФО, ф. 2, оп. 1, сир. 110, арк. 63–64.

29

До Староства м. Станіславіва
 Командуванню Ред-Повстанців
 Армії Українці
 Батько - Мачно.

Троханя

Передували в корабельні Румунські. Я інтер-
 нований не був і навідай мені дозволялого мати
 при собі шість чоловік. Маю за честі просити
 від себе, зрештою моїх старшин і козаків дозво-
 лити мені з моїми оселитися в м. Львові або
 в одній із міст Польщі на становищі мирних
 громадян робітників. Серед моїх є багатові
 майстри-фаховці які завжди знайдуть собі
 працю по браку. В крайньому же разі - ко-
 ли не можна звільнити від інтернація вені

прошу звільнити мене з дружиною Івана
 Демітровського, Івана Хмару, Якова Дема-
 шенко, Троцюка Сергія, Василь Зайця,
 Юліана Буржуу і Адольфа Красноволі-
 ского.
 Маю надію, що моє прохання буде задо-
 волене.

20/IV 1922 року.

Батько Мачно

Trioce
Di

PROBOWA AKTA STAROSTWA
 Stanisławów
 dnia 27 KWI 1922

STAROSTWO STANISŁAWÓW
 Pod. 21. IV. 1922 15660
załącz.

15082

Mach
 116

Wniosek Nestora Machny do Starostwa Powiatowego w Stanisławowie z 23 kwiet-
 nia 1922 r. z prośbą o wydanie zgody na zamieszkanie we Lwowie lub innych
 miastach Polski w charakterze osób cywilnych. Źródło: ДАІФО, ф. 2, оп. 1,
 стр. 110, арк. 29-29 зв.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Державний архів Івано-Франківської області
Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.
Оп. 1. Відділ громадської безпеки. Спр. 110. Переписка с Министерством внутренних дел и поветовыми староствами о воздержке выселения из пределов Польши бывших служащих армии Петлюры и об оказании денежной помощи банде Махно. – 8 марта 1922 – 2 ноября 1922 г. – 65 арк.

Пам'ятники, relacje, wspomnienia

Махно Н., *Воспоминания. Книга 1*, Париж 1929.
Махно Н., *Воспоминания. Книга 2–3*, Париж 1936–1937.
Махно Н., *Сповідь анархіста*, Київ 2008.

Prasa

Machno w Stanisławowie, „Kurjer Stanisławowski” 1922, nr 1658, s. 5.

Opracowania

Аршинов П., *История Махновского движения (1918–1921)*, Запорожье 1995.
Волковинський В., *Батько Махно*, Київ 1992.
Волковинский В., *Махно и его крах*, Москва 1991.
Головатий М., *Як Нестор Махно хотів стати жителем Станіслава*, http://ifoonsku.ucoz.ua/news/jak_nestor_makhno_khotiv_stati_zhitelem_stanislawova/2014-06-15-3450 [dostęp: 13.01.2021].
Крикониюк М., *Гуляв «Батько» і в нашому краї...*, „Прикарпатська правда” 1997, №6, s. 3.
Лубенський С., *Степовий пірат*, Чернівці 2015.
Савченко В., *Махновська Трудова федерація (1917–1921 рр.)*, Харків 2018.
Скирда А., *Нестор Махно: казак свободи (1888–1934). Гражданская война и борьба за вольные советы в Украине 1917–1921*, Париж 2001.
Przyborowski M., Wierchoś D., *Machno w Polsce*, Poznań 2012.
Wierchoś D., *List Nestora Machny do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Wschodni” 2007, t. 10, z. 3(39).
Wierchoś D., *Nestor Machno i jego kontakty z Polakami i Polską*, [w:] *Studia z dziejów polskiego anarchizmu*, Szczecin 2011, s. 34–56.
Wierchoś D., Przyborowski M., *Anarchizm polski w latach 1918–1926. Na drodze do utworzenia Anarchistycznej Federacji Polski*, „Scripta Historica” 2016, nr 22, s. 191–210.

Petro Hawryłyszyn

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk

Nestor Makhno in Stanyslaviv Land

Keywords

anarchism, Nestor Makhno, Stanyslaviv, border, Galicia, Poland, Romania

Summary

The article describes the life and activity of Nestor Makhno in the Stanyslaviv Voivodeship in 1922. Certain documents containing little known or previously unknown facts, found in the State Archive of the Ivano-Frankivsk Oblast, shed some light on the famous anarchist's first few weeks in the Second Polish Republic. The circumstances forced Makhno to cross the Romanian-Polish border illegally on the night of 10th to 11th of April with his wife Halyna Kouzmenko and his associates, which gave him an opportunity to resume his activities. He spent several weeks in Stanyslaviv, which is where he was accused of a mass murder of Poles. From there, he was transported to the prison camp in Strzałkowo. The figure of Makhno is analysed against the historical backdrop, including the context of events following World War I.

Петр Гаврилишин

Прикарпатский национальный университет им. Василия Стефаника,
г. Ивано-Франковск

Нестор Махно на Станиславовщине

Ключевые слова

анархизм, Нестор Махно, Станиславов, граница, Галиция, Польша, Румыния

Резюме

Статья посвящена жизни и деятельности Нестора Махно в Станиславовском воеводстве в 1922 году. Документы, найденные в Государственном архиве Ивано-Франковской области на Украине, содержат сведения о малоизвестных и совсем неизвестных фактах, которые помогли заполнить пробелы, касающиеся первых недель пребывания знаменитого анархиста в довоенной Польше. В ночь с 10 на 11 апреля, под

давлением обстоятельств, Махно был вынужден незаконно пересечь румынско-польскую границу вместе со своей женой, Галиной Кузьменко, и соратниками. Побег дал ему возможность продолжить свою деятельность. Махно находился в Станиславове несколько недель, там его обвинили в истреблении польского населения. Из этого воеводского центра Махно был отправлен в лагерь около деревни Стшалково. При анализе личности Нестора Махно был учтен исторический контекст, в том числе события, следовавшие после окончания Первой мировой войны.

Petro Hawrylyschyn

Nationale Wassyl-Stefanyk-Universität der Vorkarpaten, Iwano-Frankiwsk

Nestor Machno in Stanislau-Land

Schlüsselwörter

Anarchismus, Nestor Machno, Stanislau, Grenze, Galizien, Polen, Rumänien

Zusammenfassung

Der Artikel befasst sich mit der Biographie und Tätigkeit von Nestor Machno in der Woiwodschaft Stanisławów in 1922. Die in den im Staatsarchiv der Oblast Iwano-Frankiwsk gefundenen Dokumenten legten vorher wenig bekannten und unbekanntes Tatsachen dar und ermöglichten die Lücken bezüglich der ersten zwei Wochen des Aufenthalts des berühmten Anarchisten in der Zweiten Polnischen Republik[®] auszufüllen. Unter dem Druck der Umstände wurde Machno gezwungen, die polnisch-rumänische Grenze illegal in der Nacht vom 10. zum 11. April mit seiner Frau Galina Kuzmenko und seinen Mitarbeitern zu überschreiten. Dank der Flucht schuf er sich die Chance auf weitere Tätigkeit. In Stanislau hatte er sich ein paar Wochen aufgehalten, bevor er dort wegen Polenvernichtung angeklagt wurde. Von der Woiwodschaftshauptstadt wurde Machno in ein Lager in Strilkiw gebracht. In der Analyse der Figur wurde der geschichtliche Hintergrund inkl. Ereignisse im Zusammenhang mit dem Ersten Weltkrieg berücksichtigt.